

ORTA TÜRKÇEDE MOĞOLCADAN ALINTI BİR EK - (U)GsA(n)*

Cihan DOĞAN**

Harun KAYA***

Öz

*Türkçe ile Moğolca tarihî süreçte birbirini yoğun olarak etkilemiş iki dildir. Asya ve Avrupa coğrafyasında kimi zaman iç içe, kimi zaman ayrı ayrı yaşamış bu iki topluluk arasındaki dil etkileşimleri sürekli devam etmiştir. Bu bağlamda Türkler ile Moğollar arasında dile ve kültüre dair öğelerin ortaklaşa kullanıldığı veya ödünçlendiği bir alan ortaya çıkmıştır. XIII. yüzyıla kadar Türk dilinin Moğolca üzerindeki etkisi yoğunken, XIII. yüzyıldan sonra Moğolcanın Türk dilleri üzerindeki etkisi daha fazla olmuştur. Moğol istilası sebebiyle göç eden Türk topluluklarında Moğolca tesiri daha az görülmekte iken, Orta Asya'da Moğollarla iç içe yaşamaya devam eden Türk topluluklarında Moğolcanın tesiri çok daha fazla olmuştur. Bu duruma en açık örnek Harezm sahası metinlerinin söz varlığındaki alıntı kelimelerdir. Aynı zamanda söz varlığı ile sınırlı kalmayan bu dilsel temas Moğolcadan alıntılanan ekler yoluyla Türkçenin morfolojik yapısına da etki etmiştir. Bu çalışmada Moğolca sıfat-fül -(U)GsA(n) ekinin Türkçeye yapım eki olarak alıntılanması değerlendirilecektir. Morfemin eklediği tek örnek olan **ölügse(n)** yapısı üzerine bilim adamlarının Türkçeye ilişkilendirdikleri görüşler tartışılacak ve yeni bir bakış açısı ortaya konulacaktır.*

Anahtar Kelimeler: Orta Türkçe, Moğolca, Ödünçleme, Morfoloji

* Bu makale, IV. Uluslararası Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu (25-27 Ekim 2018/Ankara-Türkiye)'unda sunulan bildirinin genişletilmiş hâlidir.

** Arş. Gör., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: cihan.dogan@adu.edu.tr

*** Arş. Gör., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta harun.kaya@adu.edu.tr

Geliş Tarihi: Ocak 2019

Yayına Kabul Tarihi: Ekim 2019

Abstract

Turkish and Mongolian are two languages that have influenced each other intensively in the historical process. The language interactions between these two communities, which have been intertwined, sometimes intertwined in Asia and Europe, continued continuously. In this context, an area has emerged between Turks and Mongols in which the elements of language and culture are used or borrowed together. Until the 13th century, the influence of the Turkish language on Mongolian was intense, but after the 13th century, Mongolian had a greater influence on Turkish languages. While Mongolian influence was less observed in the Turkish communities that migrated due to the Mongol invasion, Mongolia had a much greater influence on the Turkish communities that continued to live in Mongolia with the Middle Asia. The most obvious example of this situation is the words in the vocabulary of Harezmi-Altun Ordu field texts. At the same time, this linguistic contact that is not limited to vocabulary has influenced the morphological structure of Turkish through the quotes from Mongolia. In this study, it will be evaluated that the quotation of the Mongolian adjective - (U)GsA(n) as a supplement to Turkish. The only example that morphology is added to is the ölügse(n) structure and the opinions of scientists related to Turkish will be discussed and a new perspective will be put forward.

Keywords: Middle Turkish, Mongolian, Borrow, Morphology

Giriş

Altay Dil Teorisinin ortaya çıkışından itibaren Türkçe ile Moğolcanın fonetik, morfolojik ve sözlüksel yapıları üzerinde çalışmalar ve tartışmalar olmuştur. Asya ve Avrupa coğrafyasında kimi zaman iç içe, kimi zaman ayrı ayrı yaşamış bu iki topluluk arasındaki dil etkileşimi tarih boyunca devam etmiştir. Bu bağlamda Türkler ile Moğollar arasında dile ve kültüre dair öğelerin ortaklaşa kullanıldığı veya ödünçlendiği bir alan ortaya çıkmıştır. XIII. yüzyıla kadar Türkçenin Moğolca üzerindeki etkisi yoğunken, XIII. yüzyıldan sonra Moğolcanın Türkçe üzerindeki etkisi daha fazla olmuştur (Şcerbak'tan çeviren Babatürk 2011: 12). Moğol istilası sebebiyle göç eden Türk topluluklarının dillerinde Moğolca etkisi daha az görülürken, Orta Asya'da Moğollarla iç içe yaşamaya devam eden Türk topluluklarında bu

etki çok daha fazla olmuştur. Bu duruma en açık örnek Harezmi sahası metinlerinin söz varlığındaki Moğolca alıntı kelimelerdir. Aynı zamanda söz varlığı ile sınırlı kalmayan bu ilişki Moğolcadan alıntılanan ekler yoluyla Türkçenin morfolojik yapısını da etkilemiştir. Moğolcadan Türkçeye geçen söz varlığı tarihî süreç içerisinde artış göstermiştir. Tarihî Türk yazı dillerinden, Sibiryaya yazı dillerine, Anadolu ağızlarına kadar Türkçede Moğolcanın varlığını görmek mümkündür.

Cengiz Han Moğol boylarının siyasi birliğini sağlayıp büyük bir devletin temellerini atmıştır. Bu olay Orta Asya siyasi tarihi açısından olduğu kadar, Türk tarihi ve dilinin seyri bağlamında da oldukça önemlidir. Cengiz Han liderliğinde çok hızlı biçimde ilerleyen ve istilalara başlayan Moğollar, Orta Asya'da müslüman Türk ve Arap devletleri ile Rusya'yı ve Karadeniz'in kuzeyine kadar büyük bir coğrafyayı tehdit eder hâle gelmiştir. Bu sayede istila edilen ülkelerin bünyesine Moğol dili ve kültürü de girmiştir (Gülensoy 1974: 235). Moğolların bu genişlemesi Türklerin batıya göçünü hızlandırarak Türk dilini doğrudan etkilemiştir. Cengiz Han, Orta Asya ve Batı Avrasyanın Türkleşmesini sağlamış, ayrıca var olan etnik-dilsel unsurları yeni oluşumlara dönüştürmüştür (Ata 2010: 32). Bu dönemden sonra Türkçenin söz varlığı üzerindeki Moğolca etkisi daha da artmıştır.

Moğolcadaki Türkçe unsurlar ile Türkçedeki Moğolca unsurlar hakkında birçok araştırma yapılmıştır. Özellikle Gustav Ramstedt, Nicholas Poppe ve Gerard Doerfer gibi araştırmacılar bu sahada çok kıymetli çalışmalar yapmıştır. Alandaki çalışmaların daha çok Eski Türkçe, Kuman-Kıpçak metinleri ile Çağatayca üzerinde olduğu görülmektedir¹. Bu çalışmaların çoğu diller arasındaki alıntı kelimeler üzerinde yoğunlaşmıştır. Ancak Türkçeye Moğolca arasındaki morfolojik alıntı yapılar üzerinde çalışmalar daha sınırlıdır. Bu çalışmada Moğolcadan Türkçeye alıntılanmış -(U)GsA(n) ekinin Orta Türkçe metinlerindeki varlığı tanıklarıyla gösterilmeye çalışılacaktır.

-(U)GsA(n) Eki

Ek, En Eski Moğolcada (Pre-Proto-Mongolic) müstakil olarak bulunan -g ve -sA geçmiş zaman filimsi (imperfective participle) eklerinin daha sonra birleşmesiyle oluşmuştur. Ek, tarihî Moğol yazı dilinde (Written Mongol) yalnızca -gsAn şeklinde kullanılmıştır. Modern Moğolcada (Common Mongolic) ise ekin -sAn biçiminin daha yaygın olduğu görülmektedir (Janhunen 2005: 22). -(U)GsA(n) eki Moğolcada tamamlanmışlık ad-eylemi

¹ Konuyla ilgili çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Uçar-Yener 2009: 2185

kategorisindedir, geçmişte tamamlanmış bir hareketi ifade eder. Özne, nesne, nitelendirici ve yüklem olarak kullanılan ek, ünsüzle biten kelimelere eklendiğinde yardımcı ses olarak u/ü sesini alır (Poppe'den çeviren Karaağaç 2016: 128). Ek Tunguzcada **-ksa**, diyalektlerinde de **-kša**, **-hsa**, **-sa**, **-ša** ve **-ha** şekillerinde bulunur (*tetikse emeşen: giyinmiş*) (Ramstedt 1952: 130).

-(U)GsA(n) eki genellikle olumsuz anlam ifade eden durumlarda veya beklenmeyen bir hareket meydana geldiğinde kullanılır (Kullmann-Tserenpil 2001: 143).

Örnekler: **üküksen kümün**: "ölen adam" (Poppe'den çeviren Karaağaç 2016: 151)

yabuğsan: "gitmiş", **kelegesen**: "söylemiş". (Poppe'den çeviren Karaağaç 2016: 128)

-(U)GsA(n) Ekiyle İlgili Görüşler

Ramstedt **-(U)GsA(n)** ekinin günümüz Türk dillerinde hem **-(U)GsA(n)** hem de **-(U)GsA** biçimini tespit etmiştir.

Kaz. **ülükse**: "ceset"

Kır. **körmöksön**: "görmemek, görmüyormuş gibi davranmak"

Alt. ve Tel. **paraqsan** - Şor. **paraqsyn**: "dilenci" (Ramstedt 1952: 130)

Brockelmann "**ölügse**" kelimesi üzerinden ek hakkında yanlış bir morfolojik açıklama yapmıştır. Brockelmann fiilden isim yapan **-sA** eki için verdiği örnekler içerisinde "**ölügse**" kelimesini de kullanmıştır (Brockelmann 1954: 135). Ancak diğer örneklerle (bök-se, yelpi-se) karşılaştırınca "**ölügse**" yapısının **ölüg-** şeklinde bir fiil tabanına dayandırılmasının mümkün olmadığı görülmektedir.

Brockelmann'ın yaptığı açıklamanın yanlış olabileceğini farkeden Räsänen **ölügse** kelimesinde ek yığılması (Formanshaufung) olabileceğini belirterek Ramstedt'in konuyla ilgili görüşüne atıf yapmıştır (Räsänen 1957: 141).

Eckmann daha önceki yorumlardan farklı olarak isimden isim yapan bir **+sA** ekinin olduğunu belirtmiştir (Eckmann 1988: 36). Ancak Türkçede isimden isim yapan **+sA** eki yoktur. Dolayısıyla Eckmann'ın önerdiği sadece "**ölügse**" örneğinde geçen isimden isim yapan **+sA** eki Türkçe için bir bakıma hapax legomena konumundadır. Bu bağlamda Türkçe bir ekin yalnız

bir kelimeyle ekleşmeye girmesinin Türkçenin dil yapısına ne kadar uygun olduğu konusunda soru işaretleri oluşmaktadır.

Konuyla ilgili Türkiye'de yapılan çalışmalara bakıldığında ekin geçtiği metinler üzerinde çalışma yapan araştırmacılar ek hakkında farklı açıklamalarda bulunmuştur.

TİEM 73 Kur'an Tercümesi üzerinde doktora tezi hazırlayan Abdullah Kök metinde geçen ek için dipnot vererek *öl-üg+se* (204v/7) şeklinde açıklama yapmış, tezin inceleme kısmında ise bu konuya değinmemiştir (Kök 2004: 202). Yapılan açıklamadan Kök'ün Eckmann'ın görüşüne uyduğu fikri akla gelmektedir.

Hekimoğlu Kur'an Tercümesi üzerinde doktora tezi hazırlayan Gülden Sağol metinde geçen *ölügse* yapısı hakkında herhangi bir açıklamaya yer vermemiştir (Sağol 1993).

Özbekistan Kur'an Tercümesi üzerinde doktora tezi hazırlayan Emek Üşenmez'in ek hakkında yaptığı açıklama en farklı olanıdır. Üşenmez metinde üç yerde geçen *ölügse* yapısındaki *-se* için teklik üçüncü şahıs şart eki demiş ve eki *ölüg-* şeklinde bir fiile bağlamıştır (Üşenmez 2013: 174). Bundan kaynaklı olarak eserde (45b/1) geçen *ölügsemi* yapısı Türkçenin morfolojisine uygun hâle getirebilmek için metne müdahale edilerek *ölügse anı* olarak okunmuştur (Üşenmez 2013: 213). Metne yapılan müdahale ile ilgili herhangi bir açıklama çalışmada görülmemektedir. Bununla birlikte Bakara suresi 173. ayette geçen *ölügsemi* ifadesi HKT'de aynı biçimde geçmektedir.

Şirvan Kalsın "Nehcü'l-Feradis'te Sözcük Yapımı" adlı yüksek lisans tezinde *ölügse* sözcüğünü isimden isim yapım eki kategorisinde *ölüg+se* şeklinde değerlendirmiş: "*Çağataycada görülen bir ektir*" açıklamasını yapmış ve Eckmann'ın açıklamasına atıfta bulunmuştur (Kalsın 1996: 29). Ayrıca Kalsın hazırladığı "Harezmi Türkçesinde İsim" adlı doktora tezinde *ölügse* sözcüğü hakkında herhangi bir izahta bulunmamıştır (Kalsın 2004).

Ersin Teres "Çağataycada Söz Yapımı" adlı doktora tezinde *ölügse* sözcüğünü isimden isim yapım eki kategorisinde *ölüg+se* şeklinde değerlendirmiştir (Teres 2009: 177).

Filiz Meltem Erdem Uçar "Çağatay Türkçesinde İsim" adlı doktora tezinde Eckmann'ın görüşünü yinelemiş ve eki isimden isim yapım eki +sA kategorisinde değerlendirmiştir (Erdem Uçar 2011: 82).

Lütfiye Güvenç'in hazırladığı "Harezmi Türkçesinde İsim" adlı yüksek lisans tezinde ek +sA isimden isim yapım eki kategorisinde

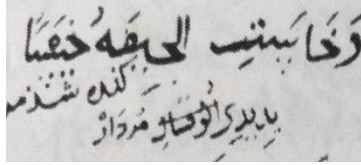
değerlendirilmiştir. Güvenç +sA ekinin +sAK/G biçimiyle ilişkili olduğunu ancak Harezmi Türkçesinde Oğuzca tesiri ile ek sonu -G/K sesinin düştüğünü ifade etmiş, örnek olarak da *ekse*, *ölügse*, *suwsalık* sözcüklerini vermiştir (Güvenç 2004: 90-91). Verilen örneklere bakıldığında *ekse* sözcüğünü *ek+se(k)* şeklinde *eksik* anlamında bir morfolojik inceleme ile açıklamak oldukça zordur. Türkçede *eksik* veya *az* anlamında bir "ek" isim tabanı tespit edilememiştir. Bu yapı muhtemelen Eski Türkçe *eksü-* fiilinin Harezmi Türkçesinde görülen biçimi olan *ekis-* varyantından -A+ fiilden isim yapım eki ile türetilmiş biçimdir. Diğer bir örnek olan *suwsalık* biçiminde ise eklemeye bağlı olarak ek sonu -K/G sesinin düştüğü görülür. Ancak *ölügse* yapısının da bu şekilde incelenmesinin ne kadar doğru olduğu şüphelidir. Çünkü Karahanlı Türkçesinden itibaren -sAK/G ve +sAK/G eklerinde ek sonu -K/G sesinin +IİK ekinin eklenmesine bağlı olarak düştüğü görülmektedir. Kaynaklarda *suwsalık*, *susalık*, *susağ*, ayrıca sadece *Kıyasü'l-Enbiya*'da *susağlık* (KE 102r/14) şekilleri görülür. Ancak susamış veya susuz anlamında *suwsa* veya *susa* yapısına metinlerde rastlanmamış, aynı şekilde *burunsak* ~ *burunsalık* yapıları mevcutken kelimenin *burunsa* şekliyle karşılaşılmalıdır. Bu bağlamda Türkçede -sAK/G+IİK/G > +sAIIK/G şeklinde kalıplaşmış bir ek oluşmuştur: *burunsak* "hayvanların burun başlığı, burun ipi" (Korkmaz 2009: 61) > *burunsalık* "hayvan başlığının burun üzerine gelen parçası" (TS 2009: I/717); *unutsalık* "unutma" (ME 205/7); *susağ* "susamış" (KE 108v/4), *susağlık* "susamışlık, susuzluk" (KE 102r/4), *susalık* (KE 247v/9), *suwsalık* "susamışlık, susuzluk" (NF 265/16); *ölügsek* "ölümlü" (KE), *ölüselik* "ölümlülük" (NF 384/9).

+sAK/G	+sAIIK Kalıplaşmış Biçim	-K düşmüş biçim
<i>burunsak</i> (Korkmaz 2009: 61) >	<i>burunsalık</i> (TS 2009: I/717)	Ø
<i>ölügsek</i> (KE) >	<i>ölüselik</i> (NF 384/9)	Ø
Ø	<i>unutsalık</i> (ME 205/7)	Ø
<i>susağ</i> (KE 108v/4) >	<i>susalık</i> (KE 247v/9)	Ø
	<i>suwsalık</i> (NF 265/16)	Ø

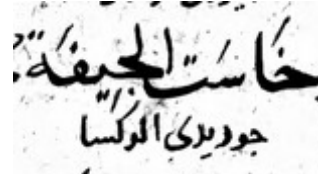
Burhan Paçacıoğlu VIII.-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı adlı çalışmasında *kapsa* ve *ölügse* yapılarının, isimden isim yapan +sA ekiyle oluştuğunu belirtmiştir. Paçacıoğlu'nun kelimeler üzerinde

yaptığı değerlendirme Eckmann'ın görüşünü yansıtmaktadır. Yukarıda Eckmann'ın *ölügse* yapısı hakkındaki değerlendirmesinin yanlış olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca Paçacıoğlu'nun *kapsa* kelimesi ile ilgili değerlendirmesinin yanlışlığı Galip Güner'in yapıyı Latince *capsa* sözcüğünden geldiğini ispat ettiği çalışmasıyla açıklığa kavuşmuştur (Güner 2016: 1552).

Kelime, Emin Eminoğlu'nun üzerinde çalışma yaptığı *Kitâbü'l-Ef'âl*'de iki yerde geçmektedir. Kelimeye ilk örnekte Arapçadaki "*meytete* (50a/4) - ölü, leş-" kelimesinin karşılığı verilmiştir (Eminoğlu 2011: 50). Metinde Arapça "cîfe (20b/6) -kokmuş, ceset-" kelimesinin satır altındaki karşılığı parantez içerisinde *ölügsek* şeklinde verilmiştir. Bununla birlikte metinde kelimenin üzeri tamamen çizilmiş ve yerine "*murdâr*" yazılmıştır (Eminoğlu 2011: 21). Ancak tarihî metinlerde geçen *ölügsek* kelimesinin "ölü, leş, kokmuş ve ceset" gibi anlamları yoktur. *Kisâsü'l-Enbiyâ*'da geçen *ölügsek* kelimesi "ölümlü, fani" anlamında kullanılmıştır (Ata 1996: 508). Dolayısıyla kelimeyi "ölü, leş, kokmuş ve ceset" anlamında *ölügsek* biçiminde okumak mümkün görülmemektedir. Nitekim *Kitâbü'l-Ef'âl*'in diğer nüshasında Arapça "cîfe -kokmuş, ceset-" kelimesinin satır altında açık bir şekilde *ölügse* yazmaktadır.

Eminoğlu: "yıdıdı *ölügsek* murdâr"

Diğer Nüsha: "çürüdi *ölügse*"

-(U)GsA(n) Ekinin Orta Türkçede Varlığı

-(U)GsA(n) ekinin tarihî metinlerde geçtiği tek örnek olan *ölügse* kelimesi ile ilgili ortaya konulan görüşlerin Türkçenin morfolojik yapısı üzerinde veya yeni bir kategori oluşturma çabaları arasında kısır bir döngüde olduğu görülmektedir. Türkçede daha önce tespit edilemeyen isimden isim yapan +sA ekinin tek örnekli durumu ile fiilden isim yapan -sA ekinin veya -sA şart ekinin Türkçede daha önce tespit edilememiş *ölüg-* fiiline dayandırılması ekin yapısını açıklamaktan uzaktır.

-(U)GsA(n) eki Orta Türkçe dönemi için yabancı bir ek değildir. Harezmi Türkçesiyle yazılan Türk dilinin önemli sözlüklerinden *Mukaddimetü'l-Edeb*'in Moğolca kısmında ekin eklemeye girdiği birçok

kelime bulunmaktadır. Üstelik bu kelimelerden bazıları Türkçe kökenli alıntı kelimelerdir.

aldaşsan : aldatan (Çğt. **aldağan**) (Poppe'den aktaran Kaçalın 2009: 13)

bütüksen üyle : bitmiş iş (Çğt. **bütken iş**) (Poppe'den aktaran Kaçalın 2009: 28)

toğuşsan : dokumuş (Çğt. **toğuşan**) (Poppe'den aktaran Kaçalın 2009: 148)

Orta Türkçede Türkçe-Moğolca dil ilişkileri içerisinde Türkçe kelimelerin Moğolcaya alıntılanıp üzerine **-(U)GsA(n)** ekini almaları ne kadar normale, Moğolcadan alıntılanan bir ekin Türkçe bir kelimeyle ekleşmesi de o kadar normaldir. Bu bağlamda Kur'an Tercümeleleri ile Türkçeye dinî bir terim olarak giren **ölügse** kelimesi aynı fonksiyonda kullanılmıştır.

Eki açıklamada en güç nokta ek sonu **-n** sesinin Moğolcadan Türkçeye geçiş esnasında düşmesidir. Eckmann'ın **ölügse** sözcüğü üzerinden yaptığı açıklama kelimenin geçtiği metinler üzerinde inceleme yapan araştırmacılara yön gösterici olmuştur. Ancak *Nehcü'l-Ferâdis*'te bir örnekte ekin son ünsüzü olan **-n** sesi düşmemiştir. Türk Dil Kurumu yayınları arasından çıkan *Nehcü'l-Ferâdis*'te (Eckmann 2014) kelimenin **ölügsen** biçimi metne alınmamış, **ölügse** şekli doğru kabul edilmiş ancak **ölügsen** şekli dipnot olarak verilmiştir (Eckmann 2014: 219). Bu düzenlemenin Eckmann tarafından mı yapıldığı yoksa kitabı hazırlayanlar tarafından mı böyle bir tercihte bulunulduğu bilinmemektedir. Kelimenin, yapılan bu müdahale ile dizinde ve Harezmi Türkçesi ile ilgili yapılan akademik çalışmalarda **ölügsen** biçimi geçmemiş, böylelikle kelimenin ve ekin doğru açıklanması da zorlaşmıştır.

Tarihî Türkçe Metinlerde **-(U)GsA(n)** Ekinin Görünümü

-(U)GsA(n) eki tarihî Türkçe metinlerde yalnızca **öl-** fiiline sondaki **-n** sesini düşürerek ekleşmiştir. Karahanlı Türkçesiyle yazılan Türkçe satır altı Kur'an tercümesinde (TİEM 73) dinî bir terim (**الميتة-** dinen yenmesi helal olmayan, murdar) olarak türetilen **ölügse** kelimesi bu dönemden itibaren metinlerde görülmeye başlamıştır:

bütünlükün harâm kıldı silâr üzâ **ölügsüni** kınnı toğuz etini (TİEM 73: 204v/7).

ölügseni:

Kelime, Harezmi Türkçesiyle yazılan Hekimoğlu Kur'an tercümesinde "murdar olan ölü hayvan, kesilmeden ölen hayvan" anlamında dört defa geçmiştir:

ḥaḳıḳat üze ḥarām kıldı sizniñ üze **ölügseni** taḳı ḳanı taḳı toñuz etini (HKT: 24b/5)

ölügseni:

ḥarām kıldı sizniñ üze **ölügse** taḳı ḳan taḳı toñuz eti (HKT 104a/3)

ölügse:

meger kim bolsa **ölügse**, yā tökülmüş ḳan, yā toñuz eti. ḥaḳıḳat üze ol arıḳsız (HKT 142b/3)

ölügse:

ḥaḳıḳat üze ḥarām kıldı sizniñ üze **ölügseni** taḳı ḳan taḳı toñuz etini taḳı ol nirseni kim ün kötrüldi tañrıniñ atıdn öñin birle anıñ birle (HKT 269a/3)

ölügseni:

Kelime, Özbekistan Kur'an tercümesinde diğeri metinlerde olduğu gibi "murdar olan ölü hayvan, kesilmeden ölen hayvan" anlamında üç yerde kullanılmıştır:

haqıqat üze harām kıldı sizing üze **ölügseni** taqı qanı taqı toñuz itini (ÖZB 45b/1)

ölügseni:

harām kılınmış yigen üze kim yiyür anı, meger kim bolsa **ölügse**, yā tökülmiş qan, yā toñuz eti (ÖZB 238b/3)

ölügse:

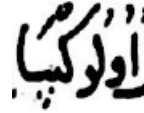
harām kılındı sizin **ölügse** qan taqı toñuz eti (ÖZB 247a/3)

ölügse:

Kelime Türk dilinin en önemli eserleri arasında yer alan *Nehcü'l-Ferâdis*'te altı yerde görülmektedir:

yağşı bilür-mén, evvelin bir pāre murdār suw érdi taqı āhiriñ hem murdār **ölügse** bolğay (NF 373/17)

ölügse:

taqı ol gür içinde men murdār **ölügse** téğ bolup yatğay-men (NF 374/11)

ölügse:

taqı yigreniniz ol **ölügse** etini yemekke? (NF 384/9-10)

ölügse:

taķı ol **ölügse** etini yigrenür-siz ğybet kılmaķnı yigreniņ tedi (NF 384/11)

ölügse:

‘isā peygāmbere ‘as. ĥavārileri birle keçip barurda bir it **ölügse**si kördi. (NF 389/11)

ölügse:

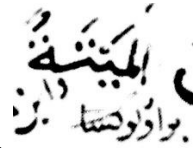
neteg kim sizler ol sası **ölügse**ni yigrenür sizler (NF 397/17)

ölügse:

Kelime, Abbas İbni Hamza es-Sabrânî'nin *Kitâbü'l-Ef'âl*'inde iki yerde geçmektedir.

Bu **ölügse** (KEF 51a/4)

ölügse:

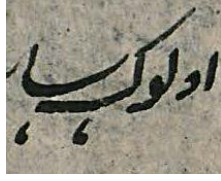
Yıdıdı **ölügse** murdâr (KEF 20b/6)

بیت الحیا
بدری اوستاوم

ölügse:

Ali Şir Nevâyî'nin yazdığı *Mahbûbu'l-Kulûb*'da bir defa **ölügse** sözcüğü geçmiştir (Kargı Ölmez 1993: 518).

şâhnıñ bilegi yutçı maqâmı **ölügse** sasıg beden ve süñeki (MK 69b/9)

ölügse :

Karahanlı, Harezmi ve Çağatay Türkçesi metinlerinde ekin geçtiği yerler verilmiştir. Ancak çok önemli bir husus olarak *Nehcü'l-Ferâdis*'te geçen bir örnekte ek sonu **-n** sesinin düşmediği ve ekin Moğolca orijinal şekil olan **(ü)gsen** biçiminde ekleştiği görülmektedir.

ey nefsum, kündüz kâhillik birle keçürür-sen, taqı tünle **ölügsen** ol meñzilik yatur-sen (NF 316/1)

الولوكسز او

ölügsen:

Sonuç

-(U)GsA(n)ekin tarihî ve çağdaş Türk dillerinde kullanılması ekin Moğolca-Türkçe dil temasında alıntılanan öğelerden biri olduğunun göstergesidir. Bu alıntı tarihî Türkçe dönemlerindeki Türkçe-Moğolca ilişkisinden veya Türk diyalektlerinin Moğolca ile farklı zamanlardaki dil temas süreçlerinden kaynaklanmıştır.

Yapılan çalışmalarda **ölügse** kelimesinin ekleşmesi ile ilgili görüşler genellikle Türkçenin morfolojik yapısı ile sınırlı kalmıştır. Araştırmacıların en fazla kabul ettiği görüş Eckmann'a ait olan isimden isim yapım eki olarak gösterilen +sA morfemidir (ölüg+se). Ancak Eckmann'ın öne sürdüğü +sA

ekinin Türkçede başka örneği yoktur. Diğer bir görüş olan fiilden isim yapım eki *-sA*'nın *ölügse* örneği için geçerliliği yoktur (ölüg-se). Türkçenin tarihî ve çağdaş dönemlerinde *ölüg-* şeklinde bir fiil tespit edilememiştir. Aynı durum eki şart eki olarak değerlendirme konusunda da geçerlidir. *+sA* eki ile ilgili diğer görüş olan isimden isim yapan *+sAK* ekinin ek sonu *K* sesi düşmüş biçimi olması da mümkün değildir. *+sAK* > *+sA* geçişmesinde ek sonu *K* sesinin düşmesi ekin üzerine sadece *+IIK* eki geldiğinde birleşik bir yapı şeklinde ortaya çıkmaktadır (*+sAK+IIK* > *+sAIIK*). Yukarıda verilen tabloda görüldüğü gibi müstakil bir *+sAK* > *+sA* örneği yoktur. Dolayısıyla *+sAK* morfemi ile kurulan “ölümlü, fani” anlamında *ölügsek* ile *+sAK+IIK* > *+sAIIK* birleşik morfeminden oluşan “ölümlülük, fanilik” anlamındaki *ölügselik* kelimesinin “murdar, leş, ceset” anlamında kullanılan *ölügse* kelimesiyle ilgisi yoktur.

-(U)GsA(n)ekinin fonksiyon olarak “geçmişte tamamlanmış bir hareketi” ifade etmesi önemlidir. *Ölügse* kelimesi “ölmüş, ceset” anlamında geçmişte yaşanmış ve bitmiş bir durumu gösterir. *Ölügse* yapısı için önerilen diğer ekler (fiilden isim yapan *-sA*, isimden isim yapan *+sA*, *+sAK* morfeminden gelişen *+sA*, şart eki *-sA*) geçmişte yaşanmış ve bitmiş bir eylemi yansıtmaz. Bu durum ekleşmenin çözümünü ortaya koyan önemli bir göstergedir.

Türkçede yer almayan kavramlar için kelime türetme çabası yeni yapıların ortaya çıkmasını sağlamıştır. İslamiyetin kabulünün edebiyat ve dilde etkisini göstermesiyle birlikte dinî terimlere karşılık bulma konusunda Türkçede büyük bir çaba ortaya çıkmıştır. Bu çabanın kendisini en fazla gösterdiği alan başta satır altı Kur'an tercümelemleri olmak üzere dinî eserlerdir. Yazımızda da ekin tanıklığına başvurulmuş altı eser doğrudan dinî, tasavvufi-ahlakî metinlerdir.

Türkçeyle Moğolca arasındaki ödünçlemeler sadece kelime ve söz varlığı boyutunda olmayıp, ek ve ekleşmeler noktasında da gerçekleşmiştir. Bu durumun en önemli tanıklarından biri üzerinde durulan -(U)GsA(n) ekidir. Türkçede daha önce kavram olarak bir karşılığı bulunmayan ve “murdar olan ölü hayvan, kesilmeden ölen hayvan” anlamına gelen *ölügse* sözcüğü de bunun en açık örneklerindedir.

Yazımızda görüldüğü gibi ekin kullanıldığı tek örnek olan *ölügse* sözcüğü hakkında yapılan morfolojik açıklamalarda birlik bulunmadığı, ekin ve sözcüğün zorlama bir bakış açısıyla yanlış tahlillere tabi tutulduğu ortadadır.

Bu ek ve kelimedede karşımıza çıktığı gibi etimolojik-morfolojik tahlili yapılamayan birimleri sadece Türkçenin grameriyle açıklamaya çalışmak

zaman zaman doğru olmayan zorlama değerlendirmelerin ortaya çıkmasına zemin hazırlar. Bunun yerine konuyu Türkçenin yakın ilişki içinde bulunduğu dillerin gramer unsurlarını dikkate alarak incelemek daha doğru sonuçlara ulaşılmasını sağlayacaktır.

Kısaltmalar

Alt.:	Altayca
Çğt:	Çağatayca
HKT:	Hekimoğlu Kur'an Tercümesi
Kaz.:	Kazakça
Kır.:	Kırgızca
KE:	Kısâsü'l-Enbiyâ
KEF:	Kitâbü'l-Ef'âl
ME:	Mukaddimetü'l-Edeb
MK:	Mahbûbu'l-Kulûb
NF:	Nehcü'l-Ferâdîs
ÖZB:	Özbekistan Kur'an Tercümesi
Tel.:	Teleütçe
TİEM:	Türk İslam Eserleri Müzesi

Kaynakça

ATA, Aysu. (1998). *Nehcü'l-Feradis Cennetlerin Açık Yolu III (Dizin-Sözlük)*. TDK Yay. Ankara.

ATA, Aysu. (2010). "Moğol Fütuhâtı ve Doğu-Batı Türk Yazı Dili Kavramları Üzerine". *Ankara Üni. D.T.C.F. Türkoloji Dergisi*, C. 17/1, ss. 29-37.

BROCKELMANN, Carl. (1954). *Osttürkische Grammatik Der Islamischen Litteratursprachen Mittelasiens*. Leiden-Brill.

ECKMANN, Janos. (2009), *Çağatayca El Kitabı*. (çev. Prof. Dr. Günay Karaağaç), İstanbul: Kesit Yayınları.

ECKMANN, Janos. (2014), *Nehcü'l-Ferâdîs Uştmağlarının Açuq Yolu (Cennetlerin Açık Yolu)*. (Haz. Semih Tezcan-Hamza Zülfikar). TDK Yayınları. Ankara.

EMİNOĞLU, Emin. (2011) *Abbas İbni Hamza es-Sabrâni Kitâbü'l-Ef'âl -Kıpçakça Satır Arası Sözlük*.

Akçağ Yayınları. Ankara

UÇAR ERDEM, Meltem Filiz. (2011). *Çağatay Türkçesinde İsim*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Kayseri.

GÜLENSOY, Tuncer. (1974). "Eski ve Orta Türkçede Moğolca Kelimeler ve Moğolca-Türkçe Müşterek Kelimeler Üzerine Notlar". *Ankara Üni. D.T.C.F. Türkoloji Dergisi*, C. 6/1: 235-259

GÜNER, Galip. (2016). "Codex Cumanicus Bağlamında Kumanların / Kıpçakların Gündelik Hayatına Dair Söz Varlığı: Eşya Adları". *TEKE Dergisi*. say. 5/4. ss. 1544-1560.

JANHUNEN, Juha. (2005). *The Mongolic Languages*. Routledge Language Family Series. London.

KALSIN, Şirvan. (1996). *Nehcü'l-Feradis'te Sözcük Yapımı*. Mersin Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mersin.

KALSIN, Şirvan. (2004). *Harezmi Türkçesinde İsim*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara

KORKMAZ, Zeynep. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. TDK Yayınları. Ankara.

KÖK, Abdullah. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi (TIEM 73, 1v/235v/2)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

KULLMANN, Rita - TSERENPILL, Dandii-Yadamyn. (2001). *Mongolian Grammar*. Ulaanbaatar.

ÖLMEZ KARGI, Zuhâl. (1993). *Mahbûbü'l-Kulûb (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Hacettepe Üniversitesi SBE Basılmamış Doktora Tezi. Ankara.

PAÇACIOĞLU, Burhan. (2016). *VIII.-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı*. Kesit Yay. İstanbul.

POPPE, Nicholas. (2009). *Mukaddimetü'l-Edeb Moğolca-Çağatayca Çevirinin Sözlüğü*. (Çev. Mustafa S. Kaçalın). TDK Yay. Ankara.

POPPE, Nicholas. (2016). *Moğol Yazı Dilinin Grameri*. (Çev. Günay Karaağaç). TDK Yay. Ankara.

RAMSTEDT, Gustaf John. (1952). *Einführung In Die Altaische Sprachwissenschaft II Formenlehre*. Helsinki.

RÄSÄNEN, Martti. (1957). *Materialien zur Morphologie der türkischen Sprachen*. Societas Orientalis Fennica. Helsinki.

SAĞOL, Gülden. (1993). *Harzem Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi, Giriş- Metin-Sözlük*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

ŞÇERBAK, Aleksandr Mihayloviç. (2011). "Türk-Moğol Dil İlişkileri (Dillerin Birbirinden Etkilenme ve Birbirlerine Karışma Sorunu Üzerine)". (Çev. Leyla Babatürk). *Manas Üni. Sosyal Bilimler Dergisi*, Say. 25, ss. 9-32

TARAMA SÖZLÜĞÜ. (2009). 4. Baskı. TDK Yay. Ankara

TERES, Ersin. (2009). *Çağataycada Söz Yapımı*. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul.

UÇAR, Erdem - YENER Mustafa Levent (2009). "Türkmencedeki Moğolca Alıntılar Üzerine (Deneme)". *I. Uluslararası TÜRK Dünyası Kültür Kurultayı Bildiri Kitabı*. ss. 2185-2193.

ÜŞENMEZ, Emek. (2013). *Türkçe İlk Kur'an Tercümelerinden Özbekistan Nüshası Satır-Arası Türkçe-Farsça Tercümesi (Giriş - İnceleme - Metin - Sözlük - Ekler Dizini - Tıpkıbasım)*. Akademik Kitaplar. İstanbul.